

ESKİ BULGAR EDEBİYATI VE BİZANS BAŞKENTİ KONSTANTİNOPOLİS'İN EĞİTİM VE DİNSEL KURUMLARI

*Hüseyin Mevsim**

Özet

On bir yüzyıllık yazılı tarihinin bazı evrelerinde Bulgar edebiyatıyla Bizans başkenti Konstantinopolis arasında sıkı bağlar kurulur. Bu etkileşim sürecinin doruk noktalarına, Eski Bulgar edebiyatının başlangıç dönemi olan 9., 10. yüzyıllarda ve ülkenin Osmanlı egemenliğine girmesinden önce 14. yüzyılda erişilir. 9. ve 10. yüzyıllarda Konstantin-Kiril Filozof, Simeon, Çernorizets Hrabır, Yoan Eksarh gibi Bulgar kültürü ve yazınında belirleyici roller üstlenen kişilikler Magnaura Yüksek Okulu'ndaki eğitimleri sırasında, Antikçağ ve Bizans geleneklerini özümseyerek, burada edindikleri deneyimi kendi topraklarına taşırlar. Ayrıca, 14. yüzyılın ikinci yarısında başta Teodosiy Tırnovski, Evtimiy, Grigoriy Tsamblak, Kiprian olmak üzere Tırnovo Ekolü'nün temsilcileri Bizans başkentinin en önemli dinsel ve düşünsel odağı niteliğindeki Studion Manastırı'nda kalırlar.

Anahtar sözcükler: *Bulgar Devleti, Eski Bulgar Edebiyatı, Bizans, Konstantinopolis, Magnaura Yüksek Okulu, Studion Manastırı.*

Abstract

Old Bulgarian Literature and the Education and Religious Institutions of the Capital Byzantine, Constantinopolis

There is a strong connection between the Bulgarian literature among its more than 11 centuries history and the capital of Byzantium Constantinopolis. It is process which we can describe as interaction in 9th and 10th centuries that are the

* Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

starting periods of Old Bulgarian literature and before the country enters into the sovereignty of Ottoman in 14th century. Some personalities taking on characteristic roles in Bulgarian culture and literature as Constantin-Kiril Philosopher, Simeon, Chernorizets Hrabir, Yoan Eksarh carry Byzantium traditions during their educations in Magnaura Academy to their native lands in 9th–10th century. Besides, the representatives of the Tirnovo Shcool, Teodosiy Tirnovski, Evtimiy, Grigoriy Tsamblak, Kiprian coming in the first places stay in the Studion Monastery of which a characteristic is its being the most important religious and intellectual focus of Byzantium's capital in the second half of 14th century.

Key Words: *Bulgarian State, Old Bulgarian Literature, Byzantium, Constantinopolis, Magnaura Academy, Studion Monastery.*

1. Ortaçağ Bulgar Devleti ve Bizans Başkenti Konstantinopolis

681 yılında Güney Slavlarla Orta Asya kökenli Protobulgarlar Balkan Yarımadası'nın yerli unsuru Traklar ile birleşerek Avrupa'nın en eskileri arasında yer alan Slav-Bulgar Devleti'nin temellerini atarlar. Protobulgarların hanı Asrapuh (İsperih) önderliğinde oluşturulan bu devletin ilk başlardaki sınırları kuzeyde Karpatlar, güneyde Koca Balkan, doğuda Karadeniz, kuzeydoğuda Dnyester ve batıda Tisa nehirleri kıyılarına kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsar.¹

İki çok farklı etnik köke, tapınım ve geleneğe sahip Slav ve Protobulgarların Traklar ile birleşerek Bulgar Devleti'ni kurmaları, hemen yanı başlarında bulunan ve askeri, ekonomik ve kültürel potansiyeli yüksek, ayrıca yayılcı dış politika izleyen Bizans İmparatorluğu'na başarıyla karşı koyabilme isteklerinden kaynaklanır. Tarih sahnesinde Bizans'ın komşusu olarak yerini alan Bulgar Devleti'nin, bir yandan varlığını koruyabilmesi zorlaşırken, diğer taraftan yüzyıllar boyunca dünyanın en gelişmiş ve güçlü imparatorluğunun kültürel ve dinsel etkisi alanına girme olanağını da yakalar. On yüzyılı aşkın bir zaman kesitinde, dünya tarihindeki en uzun ömürlü imparatorluğun 15. yüzyıl ortalarında varlığını yitirinceye dek, iki komşu ülke büyük koşutluk içinde gelişerek adeta birbirlerinin izdüşümü haline gelirler.

Bulgarlar kendi benlik, kimlik ve devletlerini Bizans'la yüzyıllarca süren bir rekabet içinde kabul ettirme zorunda kalırlar. Özellikle sözü edilen imparatorluğun 'Ortaçağın Güneşi' olarak tanımlanan başkentinin bu kadar yakınında bulunmak Bulgar tarihini ve kültürünü derinden etkiler. Bulgarlar

¹ Bulgar Devleti'nin kuruluşuyla ilgili daha ayrıntılı olarak, bkz.: Петър Мутафчиев, Вера Мутафчиева, *История на българския народ*, София, 1995; Васил Златарски, *История на българската държава в средните векове*, София, 1918.

açısından İstanbul hem büyük tehlike ve tehdit, hem de çekici bir unsur, izlenilmesi gereken modele dönüşür.

Tarihsel süreç içindeki Bulgar-Bizans politik, toplumsal ve kültürel ilişkilerine kısaca bir göz atılması, iki devletin birbirine ne kadar büyük beraberlik ve karşılık içinde geliştiğini, bir tarafın diğerini yok etme çabaları ağır basarken, ötekinin de bir ölçüde bu sayede ayakta kalabildiğini ortaya çıkarır. Jeopolitik konumu ve bazı kültürel etkenlerden dolayı, 9. yüzyıl ortalarından başlayarak Ortaçağ Bulgaristan'ı, manevi merkezi Bizans İmparatorluğunun başkenti olan Ortodoks bütünlüğünün ayrılmaz bir parçası haline gelir. Ancak sözü edilen döneme kadar Bulgaristan, dini yollarını belirlemiş ve seçmiş diğer Avrupa devletleri dışında kaldığından, yakın veya uzak komşularınca duruma göre önyargı ve güvensizlikle karşılanır. Avrupa ailesinin eşit haklı bir üyesi olabilmenin birincil koşulu Hıristiyanlığı kabul etmektir. Diğer taraftan da, sadece yeni bir din Slav ve Protobulgarların eski budunsal farklılıklarını ortadan kaldırıp bir halk olarak kaynaşarak bütünlüşmelerini sağlayabilecektir. (Мутафчиев, Мутафчиева, 1995:115).

864'te çar Boris'in Konstantinopolis Kilisesi'ne bağlanma kararı her şeyden önce politik bir seçimin ürünüdür. Bulgarlar; geçirdiği tüm sarsıntı, kriz ve düşüşlere rağmen, güney komşuları Bizans'ın adeta kendi küllerinden canlanarak Avrupa Güneydoğusu'nun politik yazgısı üzerinde belirleyici bir rolü ve ağırlığı olduğunu göz önünde bulundurmamak zorundadırlar. Bulgar Devleti'nin kuruluşundan itibaren süregelen politik cepheleşmeye dinsel eksende de bir karşıtlığın eklenmesi pek akıllıca bir yaklaşım olamazdı. Boris'in seçimi üzerinde etkili olan bir başka faktör de, Bulgar Devleti topraklarında birkaç yüzyıldır Bizans egemenliğinde yaşayan, bir kısmı Hıristiyanlığı önceden kabul etmiş ve Bizans kültürüne entegre olmuş Slav kitlelerin bulunmasıdır. Boris yeni dinin kabul edilmesine karşı çıkararak çoktanrılıktan vazgeçmek istemeyen 52 boyarını aile ve soylarıyla beraber yok ederken kuşkusuz sözü edilen kitlelere de dayanmış, bunlardan destek görmüş olmalıdır. (Ангелов, 1995:99 –100).

Öyle ki, Boris'in 866 yılında Roma'ya da elçiler göndermesi bir kararsızlık göstergesi değil, Bizans'a baskı uygulamak ve onu bazı konularda daha esnek kılmak amacını taşır. Çarın Roma ile flörtü, her şeyden önce Bulgaristan'a olabildiğince yarar sağlamayı amaçlayan politik bir oyundur. Bulgar Ortaçağ tarihinde bu kadar yazgısal seçim yapma – tek veya çoktanrılık, Roma veya Bizans, Yunan veya Slav yazısı – karşısında bırakılmış başka bir çar yoktur. Bulgar araştırmacılar (Ангелов, 1995:103) bu üç olayda da Boris'in çizdiği yolun nesnel tarih açısından en doğrusu olduğunu kabul ederler. Devletini ortak bir din ekseninde etniksel açıdan homojenleştirmek isteyen Bulgar çarı Hıristiyanlığı kabul eder, ancak birleştirici ve kaynaştırıcı bir unsur olarak bu olguyu yeterli görmeyerek, yeni dine hizmet edecek ortak bir alfabenin yaratılması gerektiği kanısına

varır. Kiril abecesinin yaratılmasıyla 9. yüzyıl sonları ve 10. yüzyıl başlarında Bulgar Devleti'nin bir diğer başlıca sorunu olan kültürel homojenleştirilme de çözüme kavuşur.

2. Eski Bulgar Edebiyatı

Kiril ile Metodiy kardeşler tarafından 855 yılında yaratıldığı kabul edilen alfabenin ortaya çıkmasıyla, üst sınırı 18. yüzyılın ortalarına kadar uzayan Eski Bulgar edebiyatının temelleri atılır.

Ortaya çıkışı ve gelişiminde kilise kurumunun belirleyici rol oynaması, Eski Bulgar edebiyatının genel özelliklerine de yansıdığından, bunun başlıca işlevi sanatsal ve estetik duygular uyandırmanın ötesinde, Hıristiyanlığın dogma ve ideolojisinin yayılmasına aracılık ve hizmet etmek, Söz'ün² etkisiyle insanlarda dinsel bir dünya görüşünü, Hıristiyanlık değerler sistemini aşılmasıdır. (Игов, 1996:108). Ancak öğreticiliğine rağmen, Eski Bulgar edebiyatının tamamen sanatsal ve estetik değerlerden yoksun olduğunu söylemek olası değildir. Aksine, dinsel ve eğitimsel işlevlerini daha iyi yerine getirebilmesi amacıyla bu edebiyat Söz'ün güçlü duygusal etkisini kullanır. Bunun yanı sıra, Eski Bulgar edebiyatının konuşulan dilde yaratılması, onun daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlar.

Sözü edilen edebiyatın başlıca özelliklerinden biri de, tüm Ortaçağ Avrupa örneklerinde olduğu gibi teosantrik, başka bir deyişle, en yüksek ve yüce değer olarak Tanrıyı algılaması ve özümsemesinde yatar. (Игов, 1996:109). Bulgar yazarlar Bizans edebiyatını kendilerine bir örnek olarak alıp onun geleneksel türlerini benimserler. Ancak Bizans edebiyatının kuşku götürmez etkisi altında gelişmesine rağmen, Eski Bulgar edebiyatının kendine özgü fizyonomisi olup günümüze daha sonra yazılmış olan elyazmaları halinde ulaşmıştır. (Диневков, 1972:5–35). Bizans edebiyatını kendine model alarak gelişen Eski Bulgar edebiyatı, daha sonra Avrupa'nın Doğu ve Güneydoğusu'ndaki diğer Ortodoks halkların edebiyatları için kendi bir örnek haline gelir. (Петканова, 1987:262).

Hıristiyanlığın metinleri Yunanca'dan çevrilir ve bu anlamda Eski Bulgar edebiyatı gerçekten bir köprü, Rus kuramcı Dmitriy Lihaçov'un deyişiyle *aracı edebiyat* işlevini üstlenir. (Лихачев, 1976:526). Eski Bulgar edebiyatının Bizans'tan nakledilmiş olması ve aracı edebiyat niteliği taşıması hiçbir şekilde onun ulusal özelliğini eksiltmez. Tam tersi, aracı işlevi onun önem ve değerliliğini vurgular, çünkü Ortaçağ Avrupa'sının önde gelen edebiyatı olarak, ortak insanlık kültürünü antik ve Ortaçağ'dan modern çağlara aktarır. Bundan dolayı Eski Bulgar edebiyatı sadece Bulgarların değil, Avrupa'nın Güneyi ve Doğusundaki tüm Slavların ortak

² Söz (Yunanca 'Logos') – Hıristiyanlık teolojisinde Teslis'in ikinci kişisi. Dünyanın yaratılışından önce de var olup İsa ile özdeşdir.

edebiyatı haline gelir, çünkü sadece ulusal gerçeklere bağlı ve kilitli değildir: *Orijin olarak Bulgar, kapsamlılığı açısından ortak Slav ve benimsenen değerler bakımından da ortak Avrupa edebiyatı* (Пикио, 1981:18) olma özelliğini taşır.

Ortaçağ Bulgaristan'ında Bizans etkisinden söz edilince, iki ayrımın göz önünde bulundurulması gerekir. (Ангелов, 1979:191).

9. yüzyılın ikinci yarısında sanat ve edebiyat alanlarında komşu ülke Bizans, Bulgar halkının kültürel ve manevi gelişimi üzerinde yadsınamayacak bir etki yapar. Diğer taraftan, tam da o dönemde eğitim, dil ve edebiyat alanlarında Bulgar özünün temellerinin atılarak güçlenmeye başladığı derin ve kararlı bir süreç gerçekleştirilir. 893'te yıllarca resmi dil konumundaki Yunanca ortadan kaldırılıp yerini Eski Bulgarca alır. Kilisede ayinler Slavca yapılmaya başlanarak, Yunanlı ruhaniler dışlanır. Böylece, Hıristiyan dininin kabul edilişyle, Bizans'ın etkisi en yüksek doruğuna ulaşırken, aynı zamanda daha fazla yayılmasını, dayatılmasını kısıtlayan koşullar yaratılır. Bizantinizmin en önemli ve etkin silahlarından biri olan Yunanca'nın kullanım alanı daraltılır ve Bulgarca kitapların yazılması ve yaygınlaştırılması için olanaklar doğar.

Eski Bulgar edebiyatı tarihinde dört başlıca dönem üzerinde durulur. (Стоянова, 2002:68–76).

Birinci dönem 9. yüzyılın son çeyreğinden 11. yüzyıl başlarına, ikincisi 1018'den 12. yüzyılın sonlarına, başka deyişle, ülkenin Bizans egemenliği altında bulunduğu bir buçuk yüzyıllık aşkın süreyi içerir, üçüncüsü 13. yüzyılın başlarından 15.'nin ikinci çeyreğine, son dönem de 15. yüzyılın ikinci çeyreğinden 18.'nin ortalarına kadar devam eder.

Birinci dönem kronolojik açıdan Kiril ile Metodiy kardeşlerin öğrencilerinin Moravya'dan dönüşünden Bulgaristan'ın Bizans egemenliğine girinceye kadar olan yılları kapsar. Hıristiyanlığın kabul edilmesinden sonra Bulgarlara Slav yazı ve edebiyatını dayatacak yeni bir toplumun oluşması gerekir. Bu dönem öğrencilerin Moravya'daki etkinliklerini, daha sonra bunların Bulgaristan'a taşınmasını ve 893'teki konsilde Slavca tapınmanın resmi olarak kabulünün ilan edilmesini içerir. Bu yıllarda Yunanca'nın etkisi giderek kısıtlanır ve daraltılır. Kiril ile Metodiy'in öğrencileri Bulgar halkının kendi dili, okulu, bağımsız kilisesi olması konusunda küçümsenemez katkılar sağlarlar. Bulgar kültürünün 'Altın Yüzyılı' diye tanımlanan bu dönemde kaynak niteliği taşıyan Yunanca metinler çevrilir, Slavca tapınmanın uygulanabilmesi için özgün Bulgar yapıtları yaratılır, çeviri metinler düzeltilir, yeni türler oluşur. Konstantin-Kiril, Kliment Ohridski, Konstantin Preslavski, Çernorizets Hrabır'ın yapıtlarında sade bir dille Hıristiyanlık öğretisi anlatılır. Ayin için gerekli metinler yaratılmanın ötesinde, Slav yazısının savunması ve övgüsü yapılır. Hıristiyanlık kültürünü

özümseme gereksinimi doğduğundan, ansiklopedik derlemelerin yaratılmasına başlanır.

Eski Bulgar edebiyatının birinci döneminin yazınsal merkezi olarak başkent Pliska, daha sonra Preslav Ekolü ağırlık kazanırlar. Kliment Ohridski ile Naum oluşturdıkları Ohri Ekolü'nde bunların geleneklerini sürdürürler. Ancak giderek kilise insanın bireysel yazgısından ilgilenmeyen bir feodale dönüşür. Dolayısıyla toplumun bazı kesimlerinde doğrudan eleştiri olarak değil, ama manevi inzivalarla ifade edilen bir karamsarlık baş gösterir. Bunun bir örneği İvan Rilski'nin ruhanilere manastırlardaki şaşaya sırt çevirip dağlara çekilmeleri çağrısında bulunan dini münzevi öğretisidir. Yine bu dönemde Bogomilcilik hareketi ortaya çıkar. Özünde münzevilik yatan ve maddi dünyanın iblisin, göklerin ise Tanrının eseri olduğu görüşünü savunan bu öğreti³, varsılları ve yöneticileri amansız eleştiriye tutar. Edebi tür olarak azizlerin yaşam öyküleri, öğretici sözler, yergici sohbetler yaygınlık kazanır. Ayrıca resmi kilise tarafından kovuşturulan apokrifler yaygın tür haline gelir.

Eski Bulgar edebiyatının gelişimindeki ikinci dönem, 1018'den 12. yüzyıl sonuna kadar ülkenin Bizans egemenliğinde geçirdiği yılları kapsar. Egemenlik döneminde tapınma yabancı dilde yapılıp, manastırlarda ruhanilerin eylemleri sıkı gözetim altında tutulduğundan, metin üretkenliğinin önemli ölçüde düştüğü görülen bu dönemin başlıca türleri azizlerin yaşam öyküleri, söylenceler ve apokriflerdir.

Eski Bulgar edebiyatının gelişimindeki üçüncü dönem kronolojik olarak İkinci Bulgar Devleti ve Osmanlı egemenliğinin ilk yıllarını kapsar. Ayin kitapları derlenmesi açısından 14. yüzyılın 10.'yla yakınlık içinde olduğu söylenebilir. Ayrıca, çeşitli Bizans kronikleri çevrilerek tarih bilinci oluşturulması amaçlanır. Bu dönemin önemli yapıtları arasında 1211'de Bogomilcilere karşı düzenlenen toplantıyla ilgili hazırlanan *Çar Boril Cetveli* ("Борилев синодик") bulunur. Azizlerin kısa yaşam öykülerinin yanı sıra, yeni başkent Tırnovo'ya kutsal emanetlerin taşınması konu edilir. Söz konusu yaşam öykülerinin Bulgar hükümdarı hakkında övgü içermeleri de gerekir. Bulgarca, 10. yüzyıla karşılaştırılınca farklı bir evresinde olduğundan, eski çevirilerin düzeltilmesi veya yeniden yapılması gündeme gelir. Böylelikle çevirilerde yeni bir üslup oluşur ve Yunanca'yla eşitlenmelerine özen gösterilir. Çar İvan Aleksandır'ın (1331–1371) sarayında oluşturulan çeviri ekolünde sadece ayin gereksinimlerini karşılayacak dinsel metinler değil, dünyevi içerikli yazıların da Bulgarca'ya kazandırılması amaçlanır.

Bu dönemin başta gelen yaratıcıları arasında Teodosiy Tırnovski yer alır. Başkent Tırnovo'da oluşturduğu ekolde; Evtimiy, Kiprian, Grigoriy

³ Daha aygınlı olarak, bkz. Димитър Ангелов – *Богомилството в България*, София, 1969.

Tsamblak gibi öğrencileri Eski Bulgar edebiyatının tarihinde derin izler bırakır. Evtimiy dilde reformlar gerçekleştirerek yazımda normların yerleştirilmesi ve yasalştırılmasına katkı sağlar. Ortodoks Baroğu kavramı oluşturulmasının yanı sıra, yeni öğeler eklenen azizlerin yaşam öyküleri daha coşkulu bir üslupla kaleme alınırlar. Evtimiy yine de eski yaşam öyküleri geleneğine yaslanırken, onun öğrencileri Grigoriy Tsamblak ile Konstantin Kosteneçki artık insan tipolojisini yakalamaya çalışırlar.

Dördüncü dönemin kapsadığı yıllarda kültürel ortamda köklü bir değişim yaşanır, çünkü Osmanlı egemenliğine giren ülkede yabancı dil ve din baskın gelir, bundan dolayı resmi ve halk kültürü korumasız ve desteksiz kalır. Rila Manastırları dönemin kültürel merkezine dönüşürken, yaygın tür olarak sade ve anlaşılır halk dilinde yazılan damaskinler⁴ öne çıkar. Aynı zamanda bunlar yeni dönemin gelişini hazırlayan ve köprü işlevini gören yapıtlar olarak algılanırlar.

Eski Bulgar edebiyatının Bizans başkentiyle ilişkisine gelince, burası önem açısından Aynaroz Yarımadası'ndan sonra Bizans-Slav kültürel ve edebiyat diyalogunun gerçekleştiği ikinci merkezdir. (Гюзелев, 1998:10) Kuşkusuz Bizans sanatı ve edebiyatının en iyi örnekleri başkentte yaratılır, imparatorluğun üst düzey ruhban sınıfı, aristokrasisi ve dünyevi aydınları burada bulunurlar. Bizans başkentinin kozmopolitliği farklı bağ ve karşılıklı etkileşim koşulları doğurur. Eski Bulgar edebiyatının önde gelen temsilcileri Bizans başkentindeki öğretim kurumlarında eğitim görüp, yaratıcı kimliklerini burada oluştururlar.

3. Magnaura Yüksek Okulu

Yukarıda sözü edilen eğitim kurumlarının başında, kuşkusuz Magnaura Yüksek Okulu gelir. Günümüzde kalıntılara İstanbul'da tarihi yarımadaının uç kısmındaki Sultanahmet Meydanı'nda rastlanan Büyük İmparatorluk Sarayı (Latince Magna Aula) sınırları içinde yer alan bu okul, çok sayıdaki görkemli yönetim ve tören binaları, kilise, bahçe, park, hamam, stadyum arasında bulunur. Magnaura kurumunun bu özel konumu imparatorların bilgi ve bilime karşı saygılarından mı, yoksa her şeyi sıkı denetimi altında tutma arzularından mı kaynaklanır, bilinmez.⁵ Adını, bulunduğu saraydan alan bu okulun tarih kaynaklarına göre daha 4. yüzyılda kurulduğu, ancak gerçek ve sağlam bir yapıya II. Theodosius döneminde, 425 yılında çıkartılan özel bir kararla kavuştuğu bilinir. (Ангелов, 1994:61).

⁴ Damaskinler – 16. yüzyıl sonlarına doğru Bulgar topraklarında Yunanlı yazar Damaskin Studit'in (öl. 1577) *Hazine* ("Съкровище") başlıklı derleme kitabının çevirileri yaygınlık kazanır. 18. yüzyılda karma içerikli, anlaşılır halk dilinde yazılan tüm derlemelere 'damaskin' adı verilir. (Bkz. Донка Петканова, *Дамаскините в българската литература*, София, 1965; *Речник на българската литература*, том I, стр.305, София, 1976; *Речник на литературните термини*, стр.206, София, 1980.)

⁵ Манифест на Кръг "Нова Магнаура", www.slovo.bg

Giderek tüm Bizans İmparatorluğu sınırları içinde yüksek öğretimin merkezi haline dönüşen Magnaura Okulu o dönemde 31 adet kürsü içerir. Bunlardan 10'u Yunan Grameri, 10'u Latin Grameri, 5'i Yunan Retoriği, 3'ü Latin Retoriği, 1'i Felsefe ve 2'si Hukuk alanlarında eğitim verirler. Buraya atanan seçkin hocaların çok yüksek aylık almalarının yanı sıra, kendine ait çalışma odaları ve giydikleri özel üniformaları olup, doktor ve avukatlar gibi örgütlenme hakları vardır. Tüm ülkenin en üstün hocalarının görev aldığı Magnaura Yüksek Okulu çok sayıda öğrenci için çekici bir yerdir. Sıkça diğer okullardan (Beyrut, Atina, İskenderiye) hocalar misafir olarak burada ders verirler. Bu okulun önemi 6. yüzyılın birinci yarısından, özellikle Atina'dakinin kapatılmasının ardından Bizans İmparatorluğunun Balkan topraklarındaki tek yüksek okulu olarak kalmasından sonra artar. Ancak egemen olan dinsel dünya görüşünün etki ve baskısı altında 7. yüzyıldan itibaren özelliğini yitirir ve dünyevi bilgiler veren bir okuldan, eğitimci çekirdeğini ruhanilerin oluşturduğu bir din merkezine dönüşerek, sadece programını değil, adını da Evrensel Okul şeklinde değiştirir. İmparator Iraklius (610–641) yönetiminde gerçekleştirilen bu reformlar öğrencilerin tüm dikkatlerini din ve kilise sorunları üzerine yoğunlaştırır. Evrensel Okul yaklaşık yüzyıl boyunca etkinliğini bu yeni içerik ve yapısıyla III. Leon'un ikona kırıcılık politikasının başlangıcına kadar sürdürür. Doğal olarak kurumdaki bazı hocalar izlenen yeni eğitim politikasına karşı çıkar ve bunu kabullenemeyen imparator okulun kapatılmasını emreder. İkona kırıcılarla ikona taparlar arasında neredeyse bir buçuk yüzyıl boyunca süren savaşlar Bizans kültürünün bütünsel gelişmesi üzerinde, daha somut olarak eğitim, bilim ve sanat alanlarında derin izler bırakır. Giderek dünyevi bilgilere ve kilisenin bazı bağnaz temsilcileri tarafından reddedilen antik çağ bırakıtına duyulan ilgi büyümeye başlar. Bu yeni esintiler 9. yüzyılın 30'lu yıllarına doğru daha net ve açık hissedilmeye başlanır. Erken Bizans'ı övme ve yüceltme eğiliminin üstünlük kazanması antikite ve Hıristiyan Ortaçağları arasındaki bağın güçlenmesi anlamına gelir. (Ангелов, 1994:113–114).

Sonuç olarak, 9. yüzyıl ortasına doğru, büyük olasılıkla Teophilos'un (829–842) imparatorluğu döneminde, Magnaura Yüksek Okulu'nun yeniden canlanmaya başladığı görülür. Ancak dinsel ağırlıklı Evrensel Okul olarak değil, başta gramer, retorik, aritmetik, geometri, felsefe, astronomi gibi dünyevi disiplinlerin okutulduğu bir kurum kimliği kazanır.

Bu okul en yüksek gelişimine 856 yılından sonra dönemin güçlü caesar'ı, III. Mikhael'in (841–867) dayısı Bardas'ın gösterdiği yakın ilgi sayesinde erişir. O döneme damgasını vuran kişi, okulun rektörlüğünü üstlenerek felsefe, aritmetik, geometri, astronomi, müzik derslerini de veren ve Matematikçi takma adıyla bilinen polihistor⁶ Leon'dur. Okulda, yukarıda

⁶ Polihistor – Bizans'ta çok yönlü, ansiklopedik bilgilere sahip bilginlere verilen ad. (Bkz. Димитър Ангелов – *Византия – духовна култура*, стр. 114, Стара Загора, 1994.)

belirtilen derslerin yanı sıra coğrafya, felsefe, teoloji, şiir ve birçok yabancı dillerin eğitimi verilir. Bir başka polihistor da, aynı zamanda patrik ve etkin bir toplumcu olan Photios'dur (820–891).

Magnaure Yüksek Okulu'nda eğitim gören Eski Bulgar edebiyatı yazarları başında, Slav-Bulgar alfabesinin yaratıcısı, çağın en parlak aydınları arasında yer alan Konstantin-Kiril (827–869) gelir. Buradaki eğitimine uzak bir akrabası olan logothetes⁷ Theoktistos'un öneri ve yönlendirmesiyle başlar. Theoktistos, okulu yeniden organize eden Leon Matematikçi ve antik çağ felsefesini çok iyi bilen Photios gibi dönemin bilge kişilerini okula hoca olarak kazandıran yöneticidir. Daha önce Selanik'te öğrenci olan Konstantin-Kiril yeni okulunda gramer, Homeros, geometri, astronomi, retorik ve tüm Helen sanatlarını öğrenerek, çok geniş bilgilerle donanır. Bu okulda Konstantin-Kiril'in özellikle felsefe alanında büyük başarılar elde ettiği varsayılır, çünkü daha sonra Filozof olarak adlandırılması rastlantısal değildir. Buradaki hocaları arasında antik çağlara olan ilgileriyle dikkat çeken iki tanesinin adı anılmadan geçilemez. Bunlardan biri; bilgin, filozof, şair, antik sanat ve felsefesini yakından tanıyan Leon Matematikçi, diğeri ise devlet adamı, diplomat, daha sonra patrik seçilen Photios'dur. (Речник на българската литература, II, 1977:321).

Antikçağ kültürü ve geleneklerinden tamamen kopamayan Bizans'ın başkentinde, antik felsefe ve Helen sanatının etkisi büyüktür, hattâ Hıristiyanlık ve eski çağlar felsefesi arasında bir sentez oluşturulması amaçlanır. Konstantin-Kiril'in okuldaki hocalarıyla, özellikle Photios'la çok yakın temas halinde olduğu bilinir. Magnaura Okulu'nda geçirdiği dönemde Hıristiyan edebiyatını en önde gelen temsilcileriyle dikkatlice öğrenir, çağdaşları olan Bizans bilgin ve yaratıcılarıyla yakın dostluklar kurar. (Константинов, 1942:34). Bu kurumda eğitimine 14 yaşında başlar ve öğrenci arkadaşları arasında daha sonra imparator olacak III. Mikhael de bulunur.

İmparatoriçe Theodora (842–856) başarılı öğrenciyi devlet kariyerine yönlendirmek ister, ancak o bunu ve hattâ mezun olduğu okulda hocalık yapma önerilerini yazınsal etkinliklerde bulunmak istediğinden dolayı kabul etmez. Dini bir rütbe alarak Boğaz kenarında bulunan bir manastıra çekilmeden önce, şehrin en büyüğü olan Ayasofya Kütüphanesi'nde kütüphanecilik yaptığı tarih kaynaklarınca kanıtlanır. Daha sonra ise Polihron Manastırı'nda görevli olan ağabeyi Methodiy'in yanına gider ve iki kardeşin Slav alfabesinin yaratılması çalışmalarına burada başladıkları varsayılır. (Игов, 1996:53).

⁷ Logothetes – Bizans'ta maliyenin denetimiyle görevli yönetici.

Magnaure Yüksek Okulu mezunu bir başka ünlü kişilik, yaratıcı olmasının yanı sıra devlet adamı kimliğiyle de bilinen ve çarlık yaptığı 9. yüzyıl sonu – 10. yüzyıl başlarında Bulgar devleti ve kültürünü doruk noktasına ulaştırarak Altın Çağı' nı yaşatan Simeon'dur (864–927).

Algılanması ve öğrenilmesi zor olan Glagolitik alfabeyi daha kolay ve sade Kirilik ile değiştirerek yazıyı halkın konuştuğu dile indirgeyen Simeon, çar Boris'in Bizans kültürü ruhunda eğitim gören üçüncü oğludur. Bilimi, Bizans ve antik çağ kültürünü özümseme, ayrıca İmparatorluğun üst düzey devlet adamları, aristokrat, kilise ve kültür temsilcileriyle tanışma olanağı bulduğu Magnaura Yüksek Okulu'nda öğrenir. Bizans başkentine dini kariyer yapması için gönderilen Simeon, bazı beklenmedik gelişmelerden dolayı 886'da ülkesine ruhani olarak değil, devletin başına geçmek için döner. Demosthenos'un retorliğini ve Aristoteles'in mantığını öğrendiği Magnaura Okulu'nda 9 veya 10 yıl eğitim gördüğü sanılır. (Самодурова, 1999:180). Kuşkusuz, bu okulda geçirdiği yıllarda, Simeon, Ortaçağ sanatları üzerinde kapsamlı bilgiye sahip olur. Photios'un verdiği gramer, aritmetik ve geometriden oluşan trivium⁸, daha sonra da müzik, astronomi, diyalektik ve retorği içeren quadrium'u tamamlar. Simeon'un sanatsal inceliğine birçok Bizans yazarı tanıklık ederek onu *Yeni Ptolemeus*, *Yarı Yunanlı*, *Altından Teller Çalan Yeni Davut*, *Kitapları Her Şeyden Fazla Seven Adam* olarak tanımlarlar. (Константинов, 1942:64). Sadece askeri yönden değil, kültürel açıdan da gelişmiş bir devlet oluşturmak isteyen Simeon, başkentini Pliska'dan Preslav'a taşıyarak sarayında bir edebiyat ekolü kurar. Yine onun döneminde (893) Yunanca kaldırılıp, yerine Eski Bulgarca resmi ve kilise dili olarak kabul edilir.

Eski Bulgar edebiyatının en özgün yapıtı olarak nitelendirilen *Alfabe Hakkında* ("За буквите") başlıklı yapıtın yazarı Çernorizets Hrabır'ın (10. yüzyıl sonu) Magnaura Okulu'nda eğitim görmesiyle ilgili kesin kanıtlar olmamasına rağmen, tüm araştırmacılar (Игов, 1996:73; Стоянова, 2002:166; Константинов, 1942:68) engin kültür ve derin bilgilerini ancak bu kurumda edinebileceği konusunda birleşirler. Slav alfabesinin yaratılışıyla ilgili değerli tarihsel bilgiler içermesinin yanı sıra, Slavca'yı övdüğü, tapınmanın sadece İbranice, Latince ve Yunanca yapılabileceğini savunanlarla polemige girdiği yapıtında alıntıladiğı veya adlarını kullandığı yaratıcıları Çernorizets Hrabır sadece Bizans başkentinin bu üstün okulunda öğrenebilirdi.

9. yüzyıl ortaları – 10. yüzyıl başlarında yaşamış olan Yoan Ekzarh adındaki Eski Bulgar edebiyatı temsilcisinin de, Bizanslı yazar Yoan Damaskin'in *Bilgi Kaynağı* ("Извор на знанието") derlemesinin 48

⁸ Trivium – Latince kökenli olup, 'Üç Yol' anlamına gelen bu sözcükle, Ortaçağ üniversitelerinde üç liberal sanat (gramer, belâgat, diyalektik) grubu ifade edilir.

bölümünü çevirerek oluşturduğu ve *evren ve doğa olayları hakkında ilk Slav ansiklopedisi* şeklinde nitelendirilen *Gökler* (“Небеса”) yapıtındaki felsefe, tanrıbilimi, doğa ve filolojik bilgileri sadece Magnaura Okulu gibi seçkin bir kurumda eğitim görerek edinebileceği görüşü egemendir. (Дуйчев, 1985:50–51). *Bulgar ve tüm Slav bilim ve kültürünün köşe taşı* kabul edildiği *Altı Gün* (“Шестоднев”) başlıklı yapıtını da sağlam bir eğitim almadan yaratması olanaklı değildir.

Latin egemenliği (1204–1261) döneminde Ortodoksluğun merkezi olma niteliğini yitiren Konstantinopolis, ancak 14. yüzyılda din ve kültür tarihindeki eski önemini yeniden kazanmaya başlar ve sözü edilen yüzyılın ortalarına doğru İkinci Bulgar Devleti'nin son evresinde oluşan Tırново Ekolü'nün bazı temsilcileri için Bizans başkentinde başka bir kurumun ön plana çıktığına tanıklık ederiz.

4. Studion Manastırı

Sözü edilen kurum, bugün Samatya semtinde dış duvarlarından önemsiz kalıntılar görülen Studion (veya Studit) Manastırı'dır. 463 yılında Roma patriği Studius'un manastırın sınırları içine Vaftizci Yuhanna Kilisesi'ni yaptırmasından sonra, burası Bizans başkentinin sadece ruhani değil, önemli bir entelektüel merkezine dönüşür. (Belge, 1994:105).

Koustaunopolis İstanbul, IV. Haçlı Seferi ordusunca ele geçirilmeden önce kilisedeki en değerli kutsal emanet Vaftizci Yuhanna'nın kafatasıdır. Bazilika tarzındaki bu tapınak 15. yüzyılda cami ve medrese olarak kullanılmaya başlanır, ancak 1894 depreminde büyük hasar görünce boşaltılır.⁹ Önemli bir dini merkez olan Studion'un adı, 8. yüzyıl sonlarına doğru baş rahip Theodoros yönetiminde öne çıkmaya başlar. Bizans başkentinde çok sayıdaki Yunanlı, Bulgar, Sırp, Gürcü vs. papazları barındıran kültürel ve dini odaklanmalardan biri niteliğindeki bu manastır (Гюзелев, 1985:5–6), Ortodoks Doğunun gelişmesinde katkı sağlamış, zaman zaman iç politik olaylarda etkili olarak bazı imparatorların tahttan uzaklaştırılmasında rol oynamıştır.

Klasik bir manastırın ötesinde, bin yıla yakın bir süre öğretim kurumu kimliği taşıyan Studion ile 14. ve 15.yüzyıl Eski Bulgar edebiyatının bazı temsilcileri yakın temas ve etkileşimde bulunurlar.

Tırново Ekolü'nün kurucusu Teodosiy Tırnovski (1300–1363), patrik Kalist'in çağrısı üzerine öğrencileri Evtimiy ve Kiprian beraberinde 1363 yılında Studion'a geldiği ve yaşamını burada yitirdiği bilinir. (Петканова, 1987:51).

⁹ www.istanbul.net.tr (İstanbul/Dini Mekanlar/İmrahor Camii (Studion Manastırı))

Evtimiy Tırnovski (1330–1402) Studion Manastırı'nda iki yıl kadar kalır. Daha sonraki yıllarda bu kurumu ziyaret eden Grigoriy Tsamblak büyük olasılıkla burada onunla ilgili dinlediklerine veya duyduklarına dayanarak, *Evtimiy Tırnovski'nin Yaşam Öyküsü*'nde, *Onun çektiği acı ve bedensel ızdıraplara halen Studion'da yaşayan papazlar tanıklık etmiştir*, diye belirtir. Bu manastırda Evtimiy'in o dönem İstanbul patrikliği yapan Kalist'in yazdığı *Teodosiy'in Yaşam Öyküsü*'nün çevirisini yaptığı varsayılır.

Studion Manastırı'nda kaldığı iki yılı *düşünmeyi seven ve manevi mükemmelliğe erişmek için çabalayan kişiler arasında geçirir* (Иванова, 1985:100), başka bir deyişle, eğitilmiş papaz ve yazarların ortamında bulunur. Evtimiy'in, 14. yüzyılda birçok düşünürün kaldığı manastırın el yazmalarından oluşan zengin kütüphanesinden yararlanır.

Aynı dönemin yazar ve kilise görevlisi Kiprian (1330–1406) da çevirmenlik ve yazınsal yaratıcılık alanlarında ilk adımlarını Studion Manastırı'nda attığı, ayrıca 1383–1389 yılları arasında yeniden gelerek kurumun kütüphanesinde çalıştığı bilinir. (Къев, 1962:307). 14. yüzyıl Eski Bulgar edebiyatının bir başka yaratıcısı Grigoriy Tsamblak'ın (1364–1420) yapıtlarından Bizans başkenti manastırlarını, özellikle Studion ve Pantokrator'u iyi bildiği anlaşılır. Edebiyat araştırmacılarının (Велчев, 1962:326–327; Иванова, 1985:114; Петканова, 1987:105–106) varsayımlarına göre, Tsamblak İstanbul'a Tırnovo'nun düşüşünden sonra gelmiş, ancak uzun zaman kalmamıştır, çünkü o yıllarda kuşatma altında adeta yıkıntıyı andıran şehrin eski şan ve görkeminden iz dahi yoktur. Daha somut olarak Tsamblak'ın Plinar Manastırı'nda kaldığı varsayılır, ancak burasıyla ilgili herhangi somut bir bilgiye ulaşılamaz.

5. Diğer Kurumlar

14. yüzyıl Eski Bulgar edebiyatı yaratıcılarının bağlı oldukları kurumlar arasında, önem açısından Studion'dan sonra gelen ve Bizans başkentinin aynı adı taşıyan semtinde bulunan Aziz Mamant Manastırı yer alır. 1362 yılında bu manastıra aralarında Evtimiy ve Kiprian'ın da bulunduğu dört öğrencisiyle beraber Teodosiy Tırnovski yerleşir. Burada bir yılı aşkın bir süre kalarak, büyük olasılıkla yazınsal etkinliklerde de buldukları düşünülür. *Teodosiy'in Yaşam Öyküsü*'nün yazarına göre Aziz Mamant Manastırı konumu açısından yaratıcılığa gayet uygun bir yerdir: *Bu manastır gerçekten de sessizlik içindeydi. Çar şehrinin sınırları dışındaki soyutlanmış konumuyla dünya ve insan gürültüsünden o kadar uzaktaydı ki, içinde ses dahi duyulmuyordu. Kimse ona yaklaşamıyordu, çünkü bulunduğu yer sıradan insanlar için erişilmez bir yerdi.*¹⁰

¹⁰ www.aba.government.bg/bg/Bd/Archive

14. yüzyıl sonları ve 15. yüzyıl başlarında burası Rus ruhanilerinin sıkça ziyaret ettikleri ve kaldıkları, ayrıca aynı adı taşıyan semt de Rus tüccarlarının odaklandığı nokta haline dönüşür. Bizanslı tarih yazarı G.Amartolos'un *Vremennik* yapıtında burasının erkekler manastırı olduğu ve Ksirokerkini adıyla bilinen sur kapılarının yakınında bulunduğu belirtilir.¹¹

Bulgar-Bizans ve Bulgar-Rus kültürel birlikteliğinin gerçekleşmesinde Perivlepta Manastırı da önemli rol oynar. Burada Ruslar tarafından bir dizi Bulgarca elyazmasının kopyası yapılır. Sözü edilen dönemde Bulgar ve diğer Slav papazlar Bizans başkentinin ünlü Pammakarista Evergetisa, Pantokrator vs. manastırlarına yerleşerek yaratıcılık etkinliklerinde bulunurlar. Ancak buralarla ilgili somut bilgilere sahip olmadığımızdan, her şey varsayımlar üzerine kuruludur. Örneğin, Aynaroz Yarımadası'ndaki Zograf Manastırı papazı Gavril'in bıraktığı bir kısa yazıdan 14. yüzyılın ilk yarısında bazı Konstantinopolis manastırlarında Zakhey Filozof Zagoryanın adında birinin ayinlerde kullanılmak üzere Yunanca'dan Bulgarca'ya bazı dinsel içerikli kitapları çevirdiği anlaşılır. Pek önemli izler bırakmadıklarından dolayı adları bilinmeyen birçok Eski Bulgar edebiyatı temsilcisinin de aralarında Mangana ve Pertse gibi manastırların bulunduğu kurumlarda eğitim gördükleri sanılır. (Гюзелев, 1985:134). Adı geçen Bulgar ruhani ve yazarların bu manastırlarda Bizans'ın önde gelen kilise ve edebiyat temsilcileriyle yakın temas ve etkileşim içinde buldukları kuşku doğurmayan bir gerçektir. Ayrıca, buralarda Bulgar, Rus ve Sırp edebiyatçıların kurdukları ilişki ve kaynaşmanın altı çizilmesi gerekir. Bulgar topraklarının Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinin ardından birçok yazarın kara ve deniz yoluyla ulaştıkları Bizans başkentinde kurtuluş aradıkları, bu yolla Bulgarca elyazmalarının büyük bir kısmının da taşındığı ve buradan Rusya'ya doğru yönlendirilmiş oldukları düşünülür.

¹¹ www.kroraina.com/knigi/zv

КАУНАКÇA

- АНГЕЛОВ, Димитър. (1969). *Богомилството в България*, София.
- АНГЕЛОВ, Димитър. (1994). *Византия – духовна култура*, Стара Загора. Издателство “Идея“.
- АНГЕЛОВ, Петър. (1995). *България между Рим и Константинопол*, В: “Личността в историческото развитие”, София. Издателство “Свети Климент Охридски“.
- BELGE, Murat. (1994). *İstanbul Gezi Rehberi*, İstanbul. İletişim Yayınları.
- ВЕЛЧЕВ, Велчо. (1962). *История на българската литература в 4 тома, Старобългарска литература*. София. Издателство на БАН.
- ГЮЗЕЛЕВ, Васил. (1985). *Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII–XIV век*, София. Издателство “Народна просвета“.
- ГЮЗЕЛЕВ, Васил. (1998). *Цариград и българите през Средновековието (VII–XV век)*, Историческо бъдеще, София.
- ДИНЕКОВ, Петър. (1972). *Основни черти на старата българска литература*, София. Издателство “Български писател“.
- ДУЙЧЕВ, Иван. (1985). *Творци на българската литература*, София. Издателство “Български писател“.
- ЗЛАТАРСКИ, Васил. (1918). *История на българската държава в средните векове*, София.
- ИВАНОВА, Климентина. (1985). *Творци на българската литература*, София. Издателство “Български писател“.
- ИГОВ, Светлозар. (1996). *Кратка история на българската литература*, София. Издателство “Просвета“.
- КОНСТАНТИНОВ, Георги. (1942). *Стара българска литература*, София. Издателство “Хемус“.
- КУЕВ, Куйо. (1962). *История на българската литература в 4 тома, Старобългарска литература*. София. Издателство на БАН.
- ЛИХАЧЕВ, Дмитрий (1976). *Размисли за националното своеобразие и европейско значение на старобългарската литература*, София.
- МУТАФЧИЕВ, Петър; МУТАФЧИЕВА, Вера. (1995), *История на българския народ*, София. Университетско издателство “Св. Климент Охридски“.
- ПЕТКАНОВА, Донка. (1987). *Старобългарска литература (XIII–XVIII век)*, София. Издателство “Наука и изкуство“.

ПИКИО, Рикардо. (1981), *Мястото на старата българска литература в културата на средновековна Европа*, Литературна мисъл, 8, София.

Речник на българската литература в 3 тома. (1976–1982). София. Издателство на БАН.

Речник на литературните термини. (1980). София. Издателство “Наука и изкуство“.

САМОДУРОВА, З.Г. (1999). *Роль византийской школы в организации системы обучения в окружающих империю странах в VII–XII вв.*, Санкт Петербург. Издательство “Алетей“.

СТОЯНОВА, Кристиана. (2002). *Старобългарска литература*, Варна. Издателство “Компас“. *Търновска книжовна школа, Антология.* (1996). София. Университетско издателство “Св. Климент Охридски“.

www.slovo.bg

www.aba.government.bg/bg/Bd/Archive

www.kroraina.com/knigi/zv

www.istanbul.net.tr(İstanbul/Dini Mekanlar/İmrahor Camii (Studion Manastırı)